

دانشگاه پیام نور

دانشکده : علوم انسانی

نام مرکز: تهران

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته : حقوق بین الملل

گروه : حقوق

عنوان پایان نامه:

مسئولیت حقوقی شرکت های چندملیتی در رعایت قواعد بین المللی

حقوق بشر

استاد راهنما:

دکتر حاتم صادقی زیازی

استاد مشاور:

دکتر حسین شریفی طراز کوهی

نگارش: مهراں رضوانی

شهریور 1391

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقديم به مادرم

که همواره می سوزد و...

هنوز هم می سوزد...

و...

سپاس از:

**همه اساتید در گذشته و حال. دوران تحصیل. دوران زندگی
بزرگانی که علم و اخلاق و انسانیت به من آموختند.**

سپاس خالصانه و خاضعانه از:

**استاد راهنما دکتر حاتم صادقی زیازی که «حاتم» وار و دلسوزانه
علم و عمل و اخلاق «صادق» انه خود را برایم گستراند.**

و سپاس از:

**استاد مشاور دکتر حسین شریفی طرازکوهی که در دوران تحصیل
و نیز این پژوهش از رهنمودهای ایشان بهره فراوان بردم.**

چکیده :

حیات شرکت های چندملیتی از قرن شانزدهم آغاز شده است. شرکت های چندملیتی در قرن اخیر و در چند دهه اخیر نیز بیش از پیش، نقش مهمی در اقتصاد جهانی ایفا کرده اند و روز بروز امپراطوری های عظیم صنعتی و تجاری خود را گسترش می دهند. حقوق بین الملل هنوز هم فقط دولتها، سازمان های بین المللی و افراد را به عنوان تابعان خود می شناسد و شرکت های چندملیتی تابعان اصلی نیستند. اما حقوق بین الملل سرمایه گذاری خارجی و نظام حل و فصل اختلافات ناشی از سرمایه گذاری بین المللی، این شرکت ها را به تابعان خود تبدیل کرده است. شرکت های چندملیتی در رعایت قواعد بین المللی حقوق بشر که در اسناد بین المللی و منطقه ای و فهرست های حقوق بشر متجلی شده اند دارای مسئولیت حقوقی بین المللی هستند و نظریه ها و راهکارهای گوناگونی برای این مسئولیت طراحی گردیده است. از جمله نظریه ی مسئولیت اجتماعی شرکت ها، صلاحیت فراملی، خرق حجاب، مسئولیت مستقیم شرکت مادر و کدهای رفتاری. این شرکت ها به دلیل ماهیت اقتصادی شان ارتباط تنگاتنگی با حقوق کار و محیط زیست دارند. از سوی دولت های میزبان و موطن شرکت های چندملیتی و سازمان های بین المللی شیوه هایی برای اعمال مسئولیت بر این شرکت ها در قبال نقض حقوق بشر به کار گرفته می شود. دعاوی متعددی در دادگاه ها بر علیه شرکت های چندملیتی برای نقض های حقوق بشر صورت گرفته، اقامه گردیده است. اعلامیه سه جانبه سازمان بین المللی کار مربوط به اصول شرکت های چندملیتی و سیاست اجتماعی؛ رهنمودهای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی برای شرکت های چندملیتی؛ وفاق جهانی ملل متحد؛ و هنجارنامه سازمان ملل متحد در مورد مسئولیت های شرکت های چندملیتی و دیگر شرکت های تجاری با توجه به حقوق بشر، از جمله مقررات رفتاری ناظر بر شرکت های چندملیتی است.

واژگان کلیدی:

شرکت های چندملیتی، شرکت های فراملی، مسئولیت حقوقی، قواعد بین المللی حقوق بشر، دولت های میزبان، دولت های موطن.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	مقدمه کلی:

بخش اول : شرکت های چندملیتی

13	مقدمه:
14	فصل اول : کلیات و مفاهیم شرکت های چندملیتی
14	مبحث اول : مبانی و تاریخچه شرکت های چندملیتی
16	گفتار اول : مبانی و تاریخچه چندملیتی آمریکایی
17	بند اول : مبانی نظری
17	بند دوم : تولد غول های اقتصادی ، انحصار و حقوق رقابت
19	بند سوم : توازن شرکت های چندملیتی و تجارت آزاد بدون رقابت
20	گفتار دوم : مبانی و تاریخچه چندملیتی های اروپایی، ژاپنی
20	بنداول : تأثیرات شرکت های چندملیتی اروپا بر حقوق بین الملل عمومی
22	بند دوم : شرکت های چندملیتی ژاپن
23	مبحث دوم : تعاریف شرکت های چندملیتی
25	گفتار اول : چالش برسر نامگذاری
26	گفتار دوم : دسته بندی شرکت های چندملیتی
28	مبحث سوم : دلایل وجودی شرکت های چندملیتی
29	گفتار اول : مشکلات ایجاد شده توسط شرکت های چندملیتی در کشور موطن
31	گفتار دوم : مشکلات ایجاد شده توسط شرکت های چندملیتی در کشور میزبان
33	فصل دوم : نقش شرکت های چند ملیتی در عرصه حقوق بین الملل
33	مبحث اول : شخصیت حقوقی بین المللی
35	گفتار اول : تبدیل شرکت های چندملیتی به تابعان حقوق بین الملل در رویکرد کلاسیک
36	گفتار دوم : نقد رویکرد کلاسیک
37	مبحث دوم : نظام های حقوقی خودبسند
38	گفتار اول : تعریف نظم حقوقی خودبسند
38	گفتار دوم : جایگاه شرکت های چندملیتی در نظام های حقوقی خودبسند

- 39..... مبحث سوم : شرکت های چندملیتی در حقوق بین الملل سرمایه گذاری خارجی
- مبحث چهارم : شرکت های چندملیتی در نظام حل و فصل اختلافات ناشی از سرمایه گذاری
- 43..... بین المللی

بخش دوم : قواعد بین المللی حقوق بشر

- 49..... مقدمه:
- 50..... **فصل اول : اسناد بین المللی حقوق بشر**
- 50..... مبحث اول : منشور سازمان ملل متحد
- 51..... گفتار اول : توسعه قواعد حقوق بشر
- 53..... گفتار دوم : ایجاد قواعد حقوق بشر
- 53..... بند اول : جنایات جنگی و جنایات علیه بشریت
- 54..... بند دوم : حمایت از گروه های آسیب پذیر
- 54..... الف : پناهندگان
- 54..... ب : کارگران مهاجر
- 55..... ج : زنان
- 55..... د : کودکان
- 55..... ه : مردمان بومی
- 56..... بند سوم : بردگی ، شکنجه ، کار اجباری و قاچاق
- 56..... گفتار سوم : سایر اسناد حقوق بشری سازمان ملل متحد
- 57..... گفتار چهارم : تأثیر سازمان ملل متحد بر حقوق بین المللی بشر
- 57..... مبحث دوم : منشور بین المللی حقوق بشر
- 58..... گفتار اول : اعلامیه جهانی حقوق بشر
- 59..... گفتار دوم : میثاق های بین المللی سازمان ملل متحد
- 60..... بند اول : میثاق بین المللی حقوق اقتصادی ، اجتماعی و فرهنگی
- 61..... بند دوم : میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی
- 62..... مبحث سوم : فهرست های حقوق بشر
- 64..... **فصل دوم : اسناد منطقه ای حقوق بشر**
- 64..... مبحث اول : توسعه حمایت اروپایی از حقوق بشر
- 65..... گفتار اول : کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی های بنیادین

- 65..... گفتار دوم : پروتکل های کنوانسیون اروپایی
- 66..... گفتار سوم : منشور اجتماعی اروپا
- 67..... گفتار چهارم : کنوانسیون حقوق بشر و زیست پزشکی
- 67..... گفتار پنجم : سایر کنوانسیون های اروپایی
- 68..... مبحث دوم : توسعه حقوق بشر آمریکایی
- 68..... گفتار اول : اعلامیه آمریکایی
- 69..... گفتار دوم : کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر
- 69..... گفتار سوم : سایر کنوانسیون ها و اسناد آمریکایی
- 70..... مبحث سوم : توسعه حمایت از حقوق بشر در آفریقا
- 70..... گفتار اول : منشور آفریقایی حقوق بشر و مردمان
- 71..... گفتار دوم : سایر اسناد آفریقایی
- 72..... مبحث چهارم : سایر اسناد منطقه ای ترویج حقوق بشر

بخش سوم : شرکت های چند ملیتی و حقوق بشر

- 75..... مقدمه:
- 76..... **فصل اول : نظریه ها و راهکارهای مسئولیت شرکت های چند ملیتی**
- 76..... مبحث اول : مبانی مسئولیت
- 79..... مبحث دوم : دیدگاه های مبتنی بر تسری تعهدات حقوق بشری
- 79..... گفتار اول : دیدگاه مخالفان
- 82..... گفتار دوم : دیدگاه موافقان
- 84..... گفتار سوم : نتیجه گیری از دلایل مخالفان و موافقان
- 85..... مبحث سوم : نظریه های مسئولیت خارج از سیستم ملل متحد
- 87..... گفتار اول : نظریه مسئولیت اجتماعی شرکت ها
- 89..... گفتار دوم : کاربرد نظریه مسئولیت اجتماعی شرکت ها در حقوق بشر
- 90..... مبحث چهارم : اعمال صلاحیت فراملی مقررات برای تضمین تبعیت از حقوق بشر
- 92..... گفتار اول : صلاحیت فراملی تعهدات حقوق بشری
- 93..... گفتار دوم : راه حل های جایگزین صلاحیت فراملی
- 93..... بنداول : نظریه خرق حجاب
- 94..... بند دوم : کنترل در بنگاه های اقتصادی یکپارچه

94	بند سوم : مسئولیت مستقیم شرکت مادر
95	مبحث پنجم : کدهای رفتاری شرکت های چند ملیتی
99	فصل دوم : شرکت های چندملیتی ، کار و محیط زیست
99	مبحث اول : شرکت های چندملیتی و حقوق کار
101	گفتار اول : تولید منعطف و تجارت آزاد
102	گفتار دوم : استانداردهای بین المللی کار
104	گفتار سوم : ارتباط استانداردهای حقوق کار و تجارت آزاد
105	گفتار چهارم : دستورالعمل های رفتاری و استانداردهای حقوق کار
108	مبحث دوم : شرکت های چندملیتی و محیط زیست
112	گفتار اول : فاجعه بوپال
113	گفتار دوم : بذرهای ژنتیکی
114	فصل سوم : شیوه های اعمال مسئولیت بر شرکت های چندملیتی در نقض حقوق بشر
115	مبحث اول : اعمال مسئولیت توسط دولت های میزبان
116	مبحث دوم : اعمال مسئولیت توسط دولت های موطن (مهمان)
116	گفتار اول : مشکلات صلاحیتی دولت موطن
116	بنداوول : حجاب شرکت
117	بند دوم : حاکمیت دولت
118	بند سوم : صلاحیت مرجع مناسب
118	گفتار دوم : قضایای انگلستان
118	بنداوول : قضیه شرکت Thor
119	بند دوم : قضیه شرکت RTZ
119	بند سوم : قضیه شرکت Cape
120	بندچهارم : نتیجه گیری از قضایای انگلستان
120	گفتار سوم : قضایای آمریکا ، قانون مسئولیت مدنی بیگانگان
120	بنداوول : بررسی اجمالی
122	بند دوم : قضیه شرکت یونوکال
122	بندسوم : قضیه شرکت رویال داچ شل
123	بندچهارم : قضیه شرکت چورون تگزاکو
124	بند پنجم : کارایی قانون مسئولیت مدنی بیگانگان

127	مبحث چهارم : اعمال مسئولیت از طریق کُدهای رفتاری
128	مبحث پنجم : اعمال مسئولیت از طریق مقررات رفتاری سازمان های بین المللی
129	گفتار اول : اعلامیه سه جانبه سازمان بین المللی کار
130	گفتار دوم : رهنمودهای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی
133	گفتار سوم : وفاق جهانی سازمان ملل متحد
136	گفتار چهارم : هنجارنامه سازمان ملل متحد
139	نتیجه گیری
145	چشم انداز آینده
146	فهرست منابع
152	جدول (1)
153	جدول (2)

مقدمه کلی :

بیان مسأله: شرکت های چندملیتی مدرن ریشه در تاجران هند غربی و شرقی دارند . بهبود حمل و نقل دریایی و زمینی و خلق اندیشه های تجارت آزاد موجب پیدایش نمونه های اولیه ای از شرکت های چندملیتی گردید. توجه روزافزون به شرکت های چندملیتی دارای چند دلیل عمده است : اول اینکه تجمع موفق قدرت توسط بخشی از بازیگران اجتماعی ، بازیگران دیگر را که دارای منافع و اهداف گوناگونی هستند به تلاش هایی و می دارد تا قدرت معارض را سامان دهند. دوم پاره ای شرکت ها، خود و صنایعی را که بدان اشتغال دارند در معرض آسیب های جدی به حقوق بشر، استانداردهای کار، محیط زیست و سایر موضوعات اجتماعی قرار داده اند و سوم اینکه این شرکت ها دارای ثروت و توانمندی های جهانی هستند که به آنها ظرفیت و توان عظیمی بخشیده است . بین 29 تا 51 بنگاه از میان صد نهاد برتر اقتصادی ، شرکت های چندملیتی هستند . تولید ناخالص داخلی منطقه ای صحرای آفریقا با درآمد جنرال موتورز و فورد برابری نمی کند .

شرکت چندملیتی در کشورهای متعدد فعالیت دارد و هدف آن این است که بیشترین سود را نه در واحدهای جداگانه در کشورهای مختلف ، بلکه در همه ی واحدها در مجموع بدست آورد . این نهادها را می توان با دو ویژگی توصیف کرد، تکثر نهادی و وحدت کارکردی . شرکت چندملیتی اولاً از تعداد کم و بیش زیادی شرکت تشکیل یافته است که شخصیت حقوقی مستقل دارند ، ثانیاً به موجب حقوق داخلی کشورهای مختلف تشکیل شده اند و دارای تابعیت های مختلف هستند.¹ در حقوق داخلی هر پاره ای از کلیت شرکت تابعیتی مستقل دارد . این تابعیت حدود استیلای دولت متبوع را بر شرکت تعیین می کند. بدین ترتیب هر بخش از فعالیت های شرکت از یک نظام حقوقی تبعیت می کند. لذا

1- سید علی ، هنجی ، « مسائل و روش های تعیین مقررات برای شرکت چند ملیتی » ، مجله حقوقی دانشگاه شهید بهشتی ، شماره 3، ص 51.

شرکت درکل تنها تا حدودی از یک نظام حقوقی داخلی خاص تبعیت خواهد کرد. وحدت کارکردی از کنترل یک یا چند شرکت مادر بر شرکت های فرعی ناشی می شود. مفهوم کنترل در حقوق «کامن لا» پیشینه ای چشمگیر دارد و به تازگی در نظام حقوقی ایران نیز نمود یافته است.¹

در مورد شرکت های چندملیتی بررسی کنترل در چندمرحله ضرورت دارد: کنترل شرکت مادر بر شرکت های تابعه؛ کنترل دولت متبوع شرکت مادر بر فعالیت های چندملیتی؛ کنترل دولت میزبان بر فعالیت چندملیتی؛ کنترل سهامداران بر چندملیتی؛ کنترل دولت متبوع سهامداران بر چندملیتی. در تمام موارد فوق کنترل مفهوم یکسانی دارد. عناصر تعریف شرکت چندملیتی، عناصر تبیین نظام حقوقی حاکم بر آن را نیز ترسیم می کند.

یکی از مهم ترین چالش ها در مورد شرکت های چندملیتی، تعریف آن ها به عنوان تابعان حقوق بین الملل است. «حقوق بین الملل حقوق جامعه ی بین المللی است. از دیدگاه حقوقی واژه تابع حقوق یعنی شخصی که هم واضع قواعد حقوقی وهم دریافت کننده ی آن قواعد است. امروزه این اشخاص در حقوق بین الملل در درجه اول کشورها و در درجه دوم سازمان های بین المللی دولتی هستند.»² محققان این گرایش حقوقی بر اساس تأکید بر نقش غیرقابل انکار دولت ها و سازمان های بین المللی ابتدا به استخراج ویژگی دولت ها و سازمان های بین المللی مبادرت ورزیده، متعاقباً «تابعان حقوق بین الملل» را تعریف کرده اند. «تاریخ سیاسی عصر جدید از قرن هفده و با عهدنامه های وستفالی در سال 1648 آغاز می شود و حقوق و رویه ی دولتها نیز بر بستر همین تاریخ سیاسی است که در غرب شکل گرفته و یا به تبعیت از آن اصلاح شده و تحول یافته است. در واقع موضوع این حقوق بین الملل تنظیم و تنسيق روابط بین المللی بین همان دولت هایی است که به دنبال عهدنامه وستفالی تشکیل شده اند و سازندگان اصلی و نقش آفرینان منحصر به فرد در عرصه حقوق بین الملل به شمار می رفتند»³. طبق دکترین قرن نوزدهم، فرد در ارتباط با حقوق یا تکالیفی که مستقیماً از حقوق

1- برای مثال: لایحه ی اصلاح قانون تجارت، تیرماه 1384، مواد 475 تا 477.

ماده 475: «شرکت تجارتي می تواند به عنوان شرکت وابسته یا شرکت تابعه تحت کنترل شرکت دیگری که شرکت مادر نامیده می شود قرار گیرد.

- شرکت تابعه شرکتی است که بیش از 50 درصد سرمایه آن مستقیم یا غیرمستقیم به شرکت مادر تعلق داشته باشد.

- شرکت وابسته شرکتی است که علیرغم تعلق مالکیت کمتر از 50 درصد سرمایه آن به شرکت مادر، از طریق سهام ممتاز یا سایر طرق پیش بینی شده در اساسنامه، یا با کسب اکثریت اعضای هیأت مدیره در کنترل شرکت مادر باشد.»

2- محمد رضا، ضیایی بیگدلی، حقوق بین الملل عمومی، نشر گنج دانش، چاپ بیست و دوم، 1384، صص 3-2.

3- محسن، محبی، «زمینه های تاریخی حضور شرکت های خصوصی در حقوق بین الملل»، مجله حقوقی، 1380، شماره 25، صص 12-13.

بین الملل نشأت گرفته باشد هیچ حق یا تکلیفی نداشته و درجایی که قواعد حقوق بین الملل حقی را به نفع یک فرد ایجاد می کرد آن فرد فقط در صورتی می توانست از این حق منتفع شود یا آن را اقامه کند که دولت متبوع وی دعوای او را به عنوان دعوی خود مطرح سازد. افراد ، سازمان های غیردولتی و شرکت های چندملیتی دیرزمانی است که در پشت دیوارهای حقوق بین الملل سکنی گزیده اند. اینجا مسئله بهره مندی مستقیم از حقوق و تکالیف بین المللی مطرح می گردد. در واقع باید بررسی کرد که آیا به غیر از دولت ها و سازمان های بین المللی ، سایر پدیده ها از این حقوق و تکالیف برخوردار هستند یا نه و اگر هستند تاچه حدودی. این همان حق تمتع و حق استیفا در موضوع حقوق بین الملل خصوصی است. در رویکرد مبتنی بر تمتع از حق، عده ای این حقوق و تکالیف را از دریچه ی وضع قواعد حقوقی بین المللی مشاهده می کنند و در نتیجه دایره تابعان را به دولت ها و سازمان های بین المللی محدود می کنند که دیدگاه غالب در حقوق بین الملل است اما عده ای دیگر سطح محدودی از مسئولیت در حقوق بین الملل ولو از طریق حقوق نرم و قوام نیافته¹ و یا بهره مندی از پاره ای حقوق را کافی می دانند. برخی اندیشمندان نیز موضوع را در مرحله استیفاءی حق بررسی می کنند: آیا یک پدیده ی اجتماعی یا نهادی، حق مطالبه حقوق خود را در صحنه ی بین المللی خصوصاً از طریق مراجع حل و فصل اختلاف داراست یا خیر². این پاسخ نیز بسته به آن که استیفاءی حق را به مراجع قضایی حل و فصل اختلاف محدود نماییم و یا به مراجع سیاسی نیز توسعه دهیم دامنه ای متفاوت خواهد داشت .

با توجه به دیدگاه غالب نمی توان شرکت های چندملیتی را تابع حقوق بین الملل در مفهوم کلاسیک آن دانست . براین اساس پذیرش شرکت های چندملیتی به عنوان تابعان حقوق بین الملل، نه تنها مفهوم تابع حقوق بین الملل را تغییر می دهد بلکه حتی مفهوم حقوق بین الملل را نیز دستخوش تغییر می کند. اما چه در مفهوم تابعان و چه در مفهوم حقوق بین الملل که در این میان شرکت های چندملیتی نیز نقش دارند تحولاتی در جریان است. در تحلیل این تحولات واقعیت هایی نهفته است : معاهداتی که محتوای آنها یک قرار داد خصوصی را تنظیم می کند و یا موضوعاتی غیر حاکمیتی را سامان می بخشد ، مکانیسم هایی نظیر ایکسید در حقوق سرمایه گذاری و سیستم شکایت فردی در حقوق بشر که افراد را

1- Soft Law.

2- آیگناتس، زایدل هوهن فلدرن ، حقوق بین الملل اقتصادی، ترجمه سید قاسم زمانی ، نشر شهر دانش ، 1385 ، ص 21.

در مقابل دولت قرار می دهد، نظام حقوق بین الملل کیفری که فرد را در صحنه ی بین المللی به میز محاکمه می کشد .

همچنین چندپارگی جهان اجتماعی بین المللی دارای اهمیت حقوقی است. «پهنه حقوق بین الملل عمومی، گستره ی فعالیت نظام هایی تخصصی شده است. حقوق تجارت، حقوق بشر، حقوق محیط زیست، حقوق دریاها و نمونه های تخصصی تر حقوق سرمایه گذاری بین المللی یا حقوق بین المللی پناهندگان و غیر آنها که هر یک نهادها و اصول مختص خود را دارند . این موضع کمیسیون حقوق بین الملل سازمان ملل متحد است»¹.

شرکت های چندملیتی برای سرمایه گذاری از روش های متعددی استفاده می کنند. حقوق بین الملل سرمایه گذاری خارجی جولانگاه شرکت های چندملیتی است. در این نظم حقوقی تلاش می گردد بدون ورود به مباحث نظری تبدیل شرکت های چندملیتی به تابعان حقوق بین الملل، شرکت های چندملیتی از حقوق و حمایت های ممکن در عرصه بین المللی برخوردار شوند. اعطای حق اقامه دعوی در عرصه بین المللی به شرکت های چندملیتی، آنها را به واقع به تابعان حقوق بین الملل تبدیل کرده است. اما در عین حال حوزه های ناظر برهنجارهای تعهدات و مسئولیت ها در مورد شرکت های چندملیتی، کماکان غیرمستقیم است. تصور کنید برای یک شرکت چندملیتی چه چیزی مطلوب تر از آن است که حقوق مالکانه وی به عنوان عالی ترین اصل در عرصه بین المللی مورد حمایت باشد اما سخنی از تعهدات وی به صورت مستقیم و فعال در حوزه های حقوق بشر، حقوق محیط زیست و حقوق کار مطرح نگردد!

قواعد بین المللی حقوق بشر در اسناد بین المللی و منطقه ای حقوق بشر متجلی شده اند . براساس این اسناد و اصول و حقوق بنیادین بشر، فهرست های حقوق بشر که مشتمل بر حقوق فردی، حقوق جمعی و حقوق بیشتر است استخراج گردیده اند. در تکمیل نقش دولت ها، مدارک زیادی از تسری مسئولیت در رعایت قواعد بین المللی حقوق بشر به افراد، سازمان های غیر دولتی و دیگر سازمان ها به موجب اسناد حقوق بشر وجود دارد. دبیرکل سازمان ملل در سال 1999 آغاز وفاق جهانی² را اعلام کرد. ابتکاری که برای وارد کردن شرکت های بزرگ جهانی و شرکت های چندملیتی در مبارزه به نفع

1- Fragmentation of International Law, Difficulties Arising from the Diversification & Expansion of International Law, **Report of ILC**, chp12, 2006, p.404 .

2- Global Compact.

حقوق بشر طراحی شد. این ابتکار مجموعه ای از قواعد و مقررات اختیاری است که به موجب آن شرکت ها توافق می کنند در راستای پیشبرد توسعه پایدار، مجموعه اصول استخراج شده از حقوق بشر، کار و محیط زیست را مورد پذیرش قرار دهند .

دیدگاه مسلط در نظام حقوق بشر آن است که هنجارهای حقوق بشری بردولت ها بار می شود و به تنظیم روابط اشخاص با دولت ها اختصاص دارد، پس نمی توان دامنه تعهدات حقوق بشری را به بازیگران غیردولتی و از جمله شرکت های چندملیتی توسعه داد. این رویکرد مخالفان زیادی دارد . براساس رویکردهای مخالف «اشتغال به تجارت در چارچوب این نظام ، شرکت های چندملیتی را قادر می سازد با ارتکاب اعمال مجرمانه توسط مدیران خود نسبت به تحصیل منفعت اقدام نمایند. همچنین گروه های حقوق بشری تلاش داشته اند تا در سال های اخیر نسبت به طرح دعوا علیه شرکتهای چندملیتی در خصوص نقض حقوق بشر اقدام نمایند»¹. مبنای رویکردهایی که چنین مسئولیتی را برای شرکت های چندملیتی متصور می دانند آن است که اگر این امکان وجود دارد که اشخاص حقیقی به واسطه سوء استفاده از قدرت عمومی که در اختیار آن هاست مسئول تلقی شوند ، دلیلی وجود ندارد تا موجودیت های حقوقی را نیز به واسطه ارتکاب جرائم و براساس مبانی صلاحیت جهانی مورد تعقیب قرار نداد. پاسخگویی شرکت های چندملیتی و مدیران آنها از موضوعات مهمی است که در کنار سرفصل های حقوق بشر و حقوق محیط زیست مدنظر است . منافعی که شرکت های چندملیتی بدست می آورند تا حد زیادی مرهون معماهایی است که در مورد مسئولیت پذیری آن ها وجود دارد .

با وجود تلاش هایی که برای توسعه مسئولیت های حقوق بشری شرکت های چندملیتی صورت گرفته است، معاهدات حمایت از سرمایه گذاری خارجی در مورد مسئولیت شرکت های چندملیتی در خصوص رعایت موازین حقوق بشر مسکوت است. در عین حال دولت ها به ویژه دولت های متبوع شرکت های چندملیتی تلاش داشته اند نسبت به توسعه مبانی صلاحیتی خود براساس نظریه صلاحیت فراملی اقدام نمایند تا خلأهای مربوط به تعهدات حقوق بشری مرتفع گردد.

« آمریکا از موسع ترین صلاحیت ممکن برای رسیدگی به تخلفات بر اساس قانون مسئولیت مدنی بیگانگان برخوردار است . براساس این قانون دادگاه های ایالات متحده آمریکا برای رسیدگی به هر

1-Anita, Ramasastry , «Corporate Complicity from Nuremberg to Rangoon », **Barkley Journal of International Law** ,2002, vol.20 , p.91.

عمل خلاف موازین حقوق بین الملل که مسئولیت مدنی به همراه دارد بدون توجه به محل وقوع آن ، صالح هستند. از سوی دیگر دادگاه های داخلی در برخورد با شرکت های چندملیتی تلاش دارند از نظریه صلاحیت مرجع مناسب تبعیت کنند . رویه قضایی تمایل روز افزونی به احراز صلاحیت براساس نظریه صلاحیت مرجع مناسب داشته است . براساس این نظریه دعوا در دادگاهی قابل طرح است که به بهترین شکل ممکن می تواند موضوع را مورد بررسی قرار دهد . بدین ترتیب امکان طرح دعوا در دادگاه محل اقامت شرکت مادر افزایش یافته است .

از سوی دیگر نمی توان موضع مسئولیت بین المللی دولت مبدأ را نیز در مورد شرکت های چندملیتی از نظر دور داشت . به موجب هنجارهای حقوق بین الملل دولت ها موظفند کلیه اقدامات لازم را برای تبعیت شرکت ها از حقوق بین الملل معمول دارند. بنابراین دولت هایی که خصوصاً نسبت به شناسایی صلاحیت فراملی برای اقتدار بر شبکه چندملیتی های خود اقدام کرده اند می بایست ترتیباتی اتخاذ نمایند که از تبعیت شرکت های چندملیتی در خصوص تعهدات حقوق بشری ، زیست محیطی و نظائر آن ها اطمینان حاصل گردد. لذا در صورت بروز تخلف توسط یکی از اجزای شبکه شرکت های چندملیتی، دولت متبوع آن ها از حیث قصور براءعمال اقتدار بر شرکت چندملیتی دارای مسئولیت بین المللی خواهد بود.

هنجارهایی که عموماً در زمینه تعهدات حقوق بشری شرکت های چندملیتی شناخته می شوند شامل هنجارهای حقوق داخلی که در محل وقوع شرکت ها بر آن ها بار می شود، هنجارهای سخت حقوق بین الملل عمومی که بر دولت ها تحمیل شده است ، هنجارهای حقوق نرم حقوق بین الملل عمومی و هنجارهای نرم کدهای رفتاری است. هرچند تا امروز رفتار شرکت های چندملیتی عمدتاً تابع هنجارهای حقوق نرم بوده است، می توان با ایجاد شبکه ای از موازین صلاحیتی نسبت به تحمیل هنجارهای سخت حقوقی بر این شرکت ها اقدام کرد.¹

در آن سوی مسأله رعایت حقوق بشر، مسئله نقض حقوق بشر مطرح می گردد. براساس نظریه ها و راهکارهای مختلف، مسئولیت شرکت های چندملیتی در رعایت حقوق بشر مطرح و مورد پذیرش قرار گرفت اما چنان چه شرکت های چندملیتی حقوق بشر را نقض کردند، چه باید کرد. در این راستا

1- سید عرفان، لاجوردی ، حقوق شرکت های فراملی ، نشر میزان ، 1390، ص 195.

شیوه ها و راهکارهایی برای اعمال مسئولیت بر شرکت های چندملیتی در صورت نقض حقوق بشر پیش بینی شده است که توسط کشورهای میزبان و کشورهای موطن (مهمان) از طریق اجرای قوانین داخلی خود و قوانین فراملی انجام می گیرد. همچنین این شیوه ها توسط سازمان های بین المللی از طریق کدهای رفتاری قابل اعمال هستند. رهنمودهای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی برای شرکت های چندملیتی، اعلامیه سه جانبه سازمان بین المللی کار راجع به اصول مربوط به شرکت های چند ملیتی و سیاست اجتماعی، وفاق جهانی سازمان ملل متحد و هنجارنامه سازمان ملل متحد در مورد مسئولیت های شرکتهای چندملیتی و دیگر شرکت های تجاری با توجه به حقوق بشر، در این میان قابل توجه و بررسی هستند.

سؤالات تحقیق :

اصلی :

1- مسئولیت حقوقی شرکت های چندملیتی در رعایت قواعد بین المللی حقوق بشر چیست؟

فرعی :

1- شرکت های چندملیتی دارای چه شخصیت حقوقی بین المللی و چه ویژگی هایی در نظام حقوق بین الملل هستند؟

2- مسئولیت شرکت های چندملیتی در حوزه های حقوق کار و محیط زیست چیست؟

3- چه شیوه هایی از طرف دولت ها و سازمان های بین المللی برای تحمیل مسئولیت بر شرکت های چندملیتی در نقض حقوق بشراعمال می شود؟

فرضیه های تحقیق :

اصلی :

1- شرکت های چندملیتی در رعایت قواعد بین المللی حقوق بشر دارای مسئولیت حقوقی بین المللی هستند.

فرعی :

1- شرکت های چندملیتی مانند دولت ها و سازمان های بین المللی ، تابعان اصلی و فعال حقوق بین الملل هستند.

2- شرکت های چندملیتی به دلیل ماهیت اقتصادی فعالیت هایشان و اشتغال اشخاص ، مسئولیت های اساسی در حوزه های حقوق کار و محیط زیست دارند .

3- دولت ها و سازمان های بین المللی برای اعمال مسئولیت بر شرکت های چندملیتی در قبال نقض حقوق بشر مسئولیت دارند.

قلمروی موضوعی تحقیق: با عنایت به نقش شرکت های چندملیتی درحوزه تجارت و اقتصاد بین الملل ، موضوع این تحقیق از یک سو درحوزه حقوق بین الملل اقتصادی و حقوق بین الملل سرمایه گذاری و از سوی دیگر به لحاظ مسئولیت آنها در رعایت حقوق بشر و نقض این قواعد در حوزه حقوق بین المللی بشر قرار می گیرد .

سابقه و ضرورت انجام تحقیق: درمورد شرکت های چندملیتی و نقش آنها در عرصه بین المللی تحقیقات زیادی انجام شده است. اما در مورد مسئولیت حقوقی بین المللی این شرکت ها در رعایت حقوق بشر، تحقیقات کمتری در کشور ما صورت گرفته است و به صورت پراکنده و مختصر مطرح گردیده اند. تحقیقات و پایان نامه هایی با موضوعاتی همچون «تجارت بین الملل و تأثیر آن برحقوق بشر»، «حقوق سازمان تجارت جهانی و حقوق بشر» و «رویکرد مبتنی بر حقوق بشر به نظام اقتصادی بین المللی» وجود دارند، اما بطور اخص به ارتباط شرکت های چندملیتی و حقوق بشر پرداخته نشده است. از آنجا که حقوق بشر و آزادی های بنیادین ، حقوق فطری تمام ابناء بشر هستند و به لحاظ نقش پر رنگ و اثرگذار شرکت های چند ملیتی و ارتباط تنگاتنگ آنها با حقوق بشر، کار و محیط زیست و... تحقیق در زمینه شناخت مسئولیت آنها در حوزه حقوق بشر ضروری است و اهمیت آن روشن است .

متأسفانه برخی از دانشجویان ، محققین و حتی اساتید علم حقوق ، به گرایش حقوق بین الملل به دیده ی طفل نامشروع علم حقوق می نگرند و می پندارند که حقوق بین الملل به علت فقدان ضمانت اجرای مؤثر و [به زعم خود] عدم ارتباط با حقوق داخلی دارای کاربرد عملی نیست . خوشبختانه رشد و پیشرفت گرایش های تجارت ، اقتصاد و سرمایه گذاری بین المللی حقوق بین الملل و ضرورت تغییر نگرش در تصویب مقررات بین المللی ناظر برتجارت و اقتصاد جهانی به ویژه دربحران های اقتصادی

چند سال اخیر که هنوز آثار و تبعات آن در برخی کشورها وجود دارد و همچنین تجاوزات پی در پی حقوق بشری بین المللی و آلودگی های زیست محیطی بین المللی ، نیاز روز افزون به توجه و جایگاه گرایش های اقتصادی و حقوق بشری حقوق بین الملل را آشکار می سازد.

اهداف تحقیق : اهداف انجام این تحقیق بصورت زیر بیان می گردد:

هدف کلی: بررسی و تبیین مسئولیت حقوقی شرکت های چندملیتی در رعایت قواعد بین المللی حقوق بشر

اهداف فرعی:

- 1- بررسی و تبیین مبانی ، تاریخچه ، تعاریف و نقش شرکت های چندملیتی در حقوق بین الملل؛
- 2- بررسی و تبیین نظریه ها و راهکارهای تعیین مسئولیت شرکت های چندملیتی در حوزه حقوق بشر؛
- 3- بررسی و تبیین ارتباط شرکت های چندملیتی و حوزه هایی مانند کار و محیط زیست؛
- 4- بررسی و تبیین شیوه های اعمال مسئولیت بر شرکت های چندملیتی در قبال نقض قواعد بین المللی حقوق بشر.

کاربردهای متصور از تحقیق: پس از بررسی و ثبوت مسئولیت حقوقی شرکت های چندملیتی در قبال رعایت حقوق بشر این تحقیق می تواند با ارائه کمک های علمی و حقوقی به متخصصان و سیاست گذاران دولتی و غیردولتی و مدیران شرکت های چندملیتی و ارائه راهکارهای قانونی و یادآوری مقررات ناظر، در سیر توسعه و تحول حقوق بین الملل و به ویژه رعایت حقوق بشر ایفای نقش نماید .

روش انجام تحقیق : در این پژوهش که روش تحقیق آن توصیفی است ، مؤلفه های تحقیق و چستی آنها و تحلیل آثار متقابل مؤلفه ها و رابطه ی حقوقی و نتایج این روابط براساس تحقیق و بررسی در اسناد، گزارش ها و آرای دادگاه ها صورت پذیرفته است .

منابع و مآخذ تحقیق و محدودیت های آن : در این تحقیق از کتب، مقالات، اسناد ، گزارش ها ، قضایا، مطالب اینترنتی و پایان نامه های دانشجویی استفاده گردیده است. در بخش های اول و دوم از مطالب منابع داخلی و خارجی به تناوب بهره گرفته شده است اما در بخش سوم که ارتباط شرکت های

چندملیتی و حقوق بشر و مسئولیت شرکت های چندملیتی در رعایت قواعد حقوق بشر بیان می گردد ، محدودیت ها و مشکلات زیادی به علت نبود منابع داخلی و فارسی به وجود آمد.

ساختار تحقیق:

این پایان نامه به سه بخش کلی تقسیم شده است. در بخش اول که شامل دو فصل است ، در فصل اول آن کلیاتی شامل مبانی ، تاریخچه ، تعاریف ، دسته بندی و دلایل وجودی شرکت های چندملیتی توضیح داده می شود و در فصل دوم از نقش شرکت های چندملیتی در عرصه حقوق بین الملل شامل شخصیت حقوقی بین المللی شرکت های چندملیتی و جایگاه آنها در نظام های حقوقی خود بسنده و در «حقوق بین الملل سرمایه گذاری خارجی» و در «نظام حل و فصل اختلافات ناشی از سرمایه گذاری بین المللی» سخن به میان می آید. در این بخش تاریخچه شرکت های چندملیتی نسبتاً به تفصیل بیان می گردد و از عمده اهداف آن ، این است که اولاً شناخت مبسوطی از ورود این شرکت ها به عرصه بین المللی و تفاوت انواع آمریکایی با اروپایی و ژاپنی آنها بدست آید ، ثانیاً با اثبات اینکه درجاتی از اقتدارات حاکمیتی به این شرکت ها اعطا شده است، در بخش های بعدی اعمال مسئولیت های حقوق بشری بر آنها ، توجیه گردد.

در بخش دوم که شامل دو فصل است اسناد بین المللی و منطقه ای حقوق بشر بیان می گردد. در این بخش به منشور سازمان ملل، اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین ، و همچنین اسناد منطقه ای حقوق بشر در سه منطقه اروپا ، آمریکا و آفریقا اشارات مختصری می گردد و ابتکارات سایر اسناد منطقه ای در جامعه عرب، آسیا و اقیانوسیه و کشورهای مستقل مشترک المنافع نیز به صورت گذرا اشاره می شود . در واقع نظر به اینکه موضوع این پایان نامه مسئولیت حقوقی شرکت های چندملیتی در رعایت « قواعد بین المللی حقوق بشر» است، بیان مختصر اینکه این قواعد در کجا و کدام اسناد تجلی یافته اند در بخشی جداگانه قابل توجیه می نماید .

در بخش سوم که شامل سه فصل است در فصل اول نظریه ها و راهکارهای مسئولیت شرکت های چندملیتی در حوزه حقوق بشر و در مبحث ها و گفتارهای آن ، مبانی این مسئولیت ها ، دیدگاه های مخالفان و موافقان تسری تعهدات حقوق بشری بر شرکت های چندملیتی ، نظریه مسئولیت اجتماعی ، صلاحیت فراملی و کدهای رفتاری شرکت های چندملیتی، بیان می گردد. در فصل دوم ارتباط شرکت های چندملیتی با حقوق کار و محیط زیست و استانداردها و دستورالعمل های رفتاری حقوق